

Hozirgi o'zbek tilida polifunksionallik

Ataxanova Asaloy Alisher qizi

Urganch davlat universiteti Lingvistika: o'zbek tili yo'nalishi 1- bosqish magistranti

Annotatsiya. Hozirgi o'zbek tilida so'zlarning funksional imkoniyatlarini o'rganish, ularni ko'p ma'nolilikdan farqlash muhim masalalardan biri bo'lib kelmoqda. Tadqiqot manbayi polifunksional so'zlarning anglatayotgan ma'nolarini o'rganish, chuqur tahlil qilishni talab qiladi.

Kalit so'zlar: polifunksionallik, ko'p ma'nolilik, birlamchi ma'no, hosila ma'no, grammatik shakl.

Abstract. Studying the functional possibilities of words in the current Uzbek language and distinguishing them from polysemy is one of the most important issues. The source of research requires the study and deep analysis of the meanings of polyfunctional words.

Key words: polyfunctionality, polysemy, primary meaning, derived meaning, grammatical form.

Polifunksional so'z tushunchasi jahon tilshunosligining dolzarb masalalaridan bir bo'lib, asosan, rus, ingliz, xitoy, tatar, o'zbek tillarida ko'p uchraydi. Jahonning yirik tilshunos olimlari polifunksionallik hodisasini omonimiya bilan bog'liqlikda tadqiq qilishgan. Yevropa tillari doirasida ham bu masala omonimiya va polisemiya bilan bog'liqlikda o'rganiladi. Mazkur maqolada o'zbek va jahon tilshunosligida mavjud bo'lgan qarashlarni umumlashtirib, hozirgi o'zbek tilidagi grammatik shakllarning polifunksionallik xususiyatlari borasidagi fikrlarni bayon qilishga harakat qilindi.

Polifunksionallik tilning leksik imkoniyatlari bilan bevosita bog'liq holda voqelanadi. Grammatik shakllarning funksional imkoniyatlarining kengayishi, ya'ni polifunksionallik xususiyati o'zbek va jahon tilshunosligida keng tadqiq qilingan bo'lishiga qaramay polifunksional so'z masalasi jahon tilshunosligida to'liq yechim topgan deyish qiyin. Tilshunos olimlar polifunksionallikni grammatik shaklning o'z tabiatiga mos bo'lmagan mohiyat kasb etishi deya baholashadi¹. Polifunksionallik hodisasi turkiy tillarda, asosan o'zbek tilida ko'p kuzatiladi. Hozirgi o'zbek tilida mavjud grammatik shakllarning ko'pchilik qismi polifunksionallik xususiyatiga ega.

¹ Botirova A. O'zbek tilida so'z turkumlarining birlamchi vazifalari. T., "Turklad.", 2018.- 429b

Grammatik shakllarning funksional imkoniyatlari kengayishi natijasida, ularda birlamchi va ikkilamchi ma'nolar farqlanadi. Tilshunos olim Kurilovich o'z tadqiqotlarida grammatik shaklning bosh ma'nosi birlamchi funksiya, Grammatik shaklning hosila holatiga esa ikkilamchi funksiya muvofiq kelishini ta'kidlab o'tgan². Grammatik shaklning birlamchi ma'nosi ham, hosila ma'nosi ham, umuman olganda har qanday ma'no kontekstda vujudga keladi³. Shuni anglashimish kerakki, grammatik shaklning funksional imkoniyatlarining kengayishi kontekst muhitidagina amalga oshadi. So'zning birlamchi va ikkilamchi ma'nolarini farqlash uchun nutq sharoiti muhim omil bo'lib xizmat qiladi. Grammatik shaklga xos bo'lgan hech bir ma'no kontekstdan ajralgan holda polifunksionallik xususiyatiga ega bo'la olmaydi.

Tilshunoslikka oid ilmiy adabiyotlarni kuzatadigan bo'lsak, polifunksionallik hodisasi sof turkona so'zlargagina xos xususiyat sifatida qaraladi. Shu o'rinda Hind-yevropa tillari, jumladan, ingliz tilida polifunksional so'zlarni ko'rib o'tsak. Ingliz tilida mavjud *can* modal fe'li polifunksional so'zlarning mazkur tildagi namunasi bo'la oladi:

Can- qila olmoq, uddalay olmoq. (modal fe'l)

Can - bidon, kanserva bankasi

Can - kanservalamoq

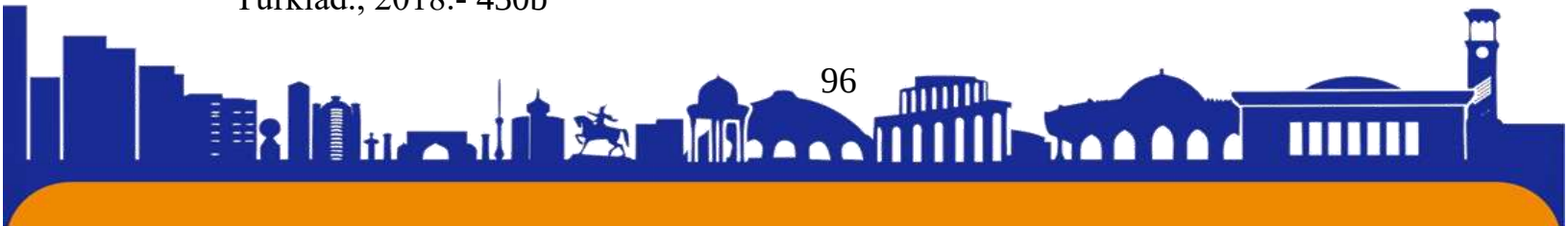
Лычье - yaxshiroq

Лычье - qaraganda

Bu ro'yxatni kares, xitoy, fransuz, nemis tillari misolida ham davom qildirishimiz mumkin. Bundan anglashiladiki, polifunksionallik nafaqat turkiy tillar, balki barcha tillarga xos bo'lgan muhim xususiyat hisoblanadi.

² Elov B, Axmedova X O'zbek tilidagi polifunksional so'zlarni semantik farqlovchi biznes-jarayonlarni modellashtirish. T., "O'zbekiston: til va madaniyat. Amaliy filologiya masalalari", 2022.- 87b

³ Botirova A. O'zbek tilida so'z turkumlarining birlamchi vazifalari. T., "Turklad.", 2018.- 430b

Soʻzlar bir turkum doirasida polifunksionallik kasb etib ikkinchi bir turkumdan joy olishi mumkin⁴, yaʼni soʻzning birlamchi va ikkilamchi maʼnolari aynan bir turkumgagina emas, balki, turli turkumlarga oid boʻlishi ham mumkin.

Oʻzbek tilida polifunksional soʻzlarni tadqiq qilar ekanmiz, ayrim munozarali holatlarga koʻzimiz tushadi. Oʻzbek tilida ayrim soʻzlar polifunksionallik kasb etsada, ayrim oʻrinlarda ularning koʻp maʼnoli soʻz sifatida baholangan oʻrinlar uchraydi (oltin, kumush, kasal). Soʻzning polifunksionalligi, uning qanday maʼnoni anglatishi nutqiy omil bilan bogʻliq. Nutq vaziyatida jarayon ishtirokchilari soʻzning qanday maʼnoda qoʻllanilayotganini nutq sharoitidan kelib chiqib anglaydi. Polifunksionallikni koʻp maʼnolilikdan farqlash, soʻzning funksional imkoniyatlarini oʻrganish hozirgi zamon tilshunosligining asosiy muammolaridan biri boʻlib kelmoqda. Polifunksionallik va koʻp maʼnolilikni farqlash uchun bir qancha chuqur tadqiqotlarga asoslanamiz. Lu Wang, Yahui Guo, Chengcheng Reng oʻzining ingliz tilidagi polifunksionallik hodisasi tadqiqiga bagʻishlangan maqolasida *hope*- umid qilmoq (feʼl), umid (ot) soʻzlari misolida asoslab bergan. Olimning fikrlariga koʻra nutqda gapning bir qancha qismiga (maʼnolariga) aloqador soʻzlar polifunksional, faqat bir qismigagina aloqador boʻlgan soʻz monofunksional yaʼni bir maʼnoli soʻz deyiladi.⁵ Koʻp maʼnolilik masalasiga yuzlanadigan boʻlsak, Bittadan ortiq maʼno anglatish (ifodalash) hodisasiga koʻp maʼnolilik deyiladi⁶.

Dunyo tillariga xos boʻlgan muhim xususiyat polifunksionallik nutq jarayonida alohida ahamiyat kasb etadi. Polifunksionallik tilning leksik jihatdan naqadar boy ekanligidan dalolat beradi. Soʻzning birlamchi va hosila maʼnolarini anglay olish, ulardan nutq jarayonida oʻz oʻrnida unumli foydalana bilish nutqning taʼsirchan, maʼnoli boʻlishiga, soʻz oʻyinlari yaratishga katta yordam beradi. Polifunksionallikni koʻp maʼnolilikdan farqlay bilish soʻzlovchining nutqiy savodxonligidan dalolat beradi. Oʻzbek tilida polifunksionallik muhim hodisalardan biri ekanligiga ona tilimizda

⁴ Botirova A. Oʻzbek tilida soʻz turkumlarining birlamchi vazifalari. T., “Turklad., 2018.- 430b

⁵ Lu Wang, Yahui Guo, Chengcheng Reng. A quantitative study on English polifunctional words. G., University of Trier., 2012.- 42p

⁶ Rahmatullayev Sh. Hozirgi oʻzbek adabiy tili. T., “Universitet., 2006.-55b

yaratilgan nazmning go‘zal namunalarini, mohirlik bilan yaratilgan nasriy asarlarni, ijodkorlar mahoratini o‘rganishimiz jarayonida guvoh bo‘lamiz.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. Lu Wang, Yahui Guo, Chengcheng Reng. A quantitative study on English polifunctional words. G., University of Trier., 2012
2. Botirova A. O‘zbek tilida so‘z turkumlarining birlamchi vazifalari. T., “Turklad., 2018.
3. Elov B, Axmedova X. O‘zbek tilidagi polifunksional so‘zlarni semantik farqlovchi biznes-jarayonlarni modellashtirish. T.,”O‘zbekiston: til va madaniyat. Amaliy filologiya masalalari”.,2022
4. Rahmatullayev Sh. Hozirgi o‘zbek adabiy tili. T., “Universitet., 2006.
5. Sayfullayeva. R. R, Mengliyev.B.R, Boqiyeva.G.H, Qurbonova. M. M, Yunusova. Z. Q, Abuzalova. M. Q. Hozirgi o‘zbek adabiy tili. T., “Fan va texnologiya., 2009.

